

Onomasztika és hermeneutika

Név és értelem Terry Pratchett Korongvilág-regényeiben

„– Lady Strigoiu azt mondta,
a lánya újabban Teréznek nevezi magát – jegyezte meg a grófné.
– Nem értem, miért csinál ilyet,
amikor a Hierogyfa olyan szép név egy leánynak.”
(Terry Pratchett: Carpe Jugulum)

Egy kicsit messzebről kezdeném, egy 19. századi magyar példával. Az irodalmi szövegekben előforduló nevek funkcióinak értelmezői szerint az irodalmi alkotásokban rendre megfigyelhető a rontott nevek használata. Milbacher Róbert hívja fel a következő részletre a figyelmet: „Imádott barátom, jó Petőfi Sándor/Szives üdvözlését ime küldi *Jean d’Or*.” Arany János ebben az idézetben azzal játszik el, hogy a két név rímeltetése miatt (zsándor=sándor) a nem rontottnak tűnő név is mint-ha átíródna a másik alapján (a zsándorban benne van a sándor). Milbacher szerint „A *Jean d’Or* név mint hangsor egy magyar nyelvű kontextusban olyan hibaként kezelhető csupán, amely tökéletesen értelmetlennek és értelmezhetetlennek tűnik. Semmiféle referencia nem képzelhető vele kapcsolatban, illetve a referencialitást csupán a betű és a hang egymáshoz való viszonyában lehet keresni. [...] A folytonos félreértelmezés szerint Arany franciára fordított neve kimondásával/kiejtésével – és egyben annak eltörlésével – tehát Petőfi neve nyilatkozattartatik ki, megidézésként és megtstesülésként egyaránt.”¹

Milbachernek valószínűleg igaza van, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kontextus a néven keresztül jelentést ír be a szövegbe, azaz olykor a kontextus felől nyeri el a név az adott funkcióját. Derridával szólva: „A permutációk, helyettesítések, elmozdulások nem csak neveket érintenek.”² Az olvasó tehát a rontott nevet bizonyos értelemben kimozdítja, helyreállítja, s ezzel intertextuális kapcsolatokra derül fény.³ A fentebbi játék ráadásul egy későbbi magyar olvasónak a két név kultikus összetartozásán keresztül kánonbeli pozíció(ka)t is jelölhet. (Ezek szerint a rontott név nem csak arra játszik rá, hogy „műveletlen” a felhasználó – mármint az adott szereplő, mint pl. Ficskunál a Fukugyama nevű főszert emlegető falusiak –, ellenkezőleg, annak a szövegek olvasásában fontos funkciója van.) Hasonló ez ahhoz, ahogyan Umberto Eco megasellere, *A rózsza neve* a borgeses hagyományhoz viszonyul. A könyvtár vak könyvtárosát Burgosi Jorge atyának hívják, s ebben az esetben is a név egyfajta helyreállítása nyitja meg a szövegközi kapcsolatokat az Eco-mű és

1 MILBACHER Róbert, *Isteni Sánygim! Bájdús Jankóm! Lelkem, fattyam!* = *A szerző neve*, szerk. Fogarasi György, Odorics Ferenc, Ictus – Jate, Szeged, 1998, 147–148.

2 Jacques DERRIDA, *Esszé a névről*, ford. Boross János és mts., Jelenkor Kiadó, Pécs, 1995, 137.

3 Vö. Orbán János Dénes egy megoldásával: „Elhagyjuk rossz gurunkat, / Judge Leslie-t, Ava Chaney-t, / Brad Ferris mágijája / immár hiába bénít. / Feléd megyünk e versben, / te fergeg, te vátesz, / ki John Goldra, Boobitch-ra, / Alex Voresre rátesz.” (*Ifjabb csikóbb poéta Jack Cole-hoz*) A nevek helyreállítva: Bíró László, Cs. Gyimesi Éva, Bréda Ferenc, Arany János, Babits, Weöres Sándor.

4 Vö. „Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.” (Az egykori rózsza név csupán, pusztán neveket markolunk.) A regény első mondata egy Morlay-i Bernáttól származó hexameter.

5 EISEMANN György, *Ősformák jelenidőben*, Orpheusz Kiadó, Budapest, 1995, 206.

6 H. NAGY Péter, *Hibridek*, Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2007, 70.

7 KOVALOVSKY Miklós, *Az irodalmi névadás*, Helikon, 1992/3–4., 510–520.

8 Uo., 514.

mondjuk *A bábeli könyvtár* között. (Az Eco-regény egyébként is témává teszi a nevek játékát, mint ahogy ezt a cím is jelzi. A világ jeleinek értelmét feloldja a nominalitásban. Neveket markolunk: a rózsza nevét markoljuk, nem magát a rózsát; Vilmos nominalista gondolkodó a fikció szerint.)⁴ Eisemann György megfogalmazásában: „A rózsza neve azért lesz, és akként lehet bűnügyi regénnyé, mivel nem bűnről vagy igazságról beszél, hanem csupán a bűn »nevérol« és az igazság »nevérol«. A »realitást« feloldja a »nominalitásban«.”⁵ A példákat naphosszat sorolhatnám, de már ebből a két-három megoldásból is látszik, hogy miről van szó, és ezt feltételezhetően Pratchett olvasásakor sem kerülhetjük meg: „A szerző alakzata éppen a tulajdonneveken keresztül modellálja az olvasó szövegértését.”⁶

Nézzük, milyen példákat találunk erre a jelenség-komplexumra Terry Pratchett *Korongvilág-regényeiben*. Először az onomasztikai szakirodalom klasszikus felosztása alapján⁷ vessünk egy pillantást Pratchett karaktereire/tulajdonneveire.

1. Az író nem ad nevet hőseinek, megjelölésükre csak foglalkozásuk vagy társadalmi állásuk szolgál. Erre máris jó példa a ciklus egyik legfoglalkoztatottabb karaktere, a Halál, illetve a Patkányok Halála/Patkányhalál, dr. Bakó, vagy a törpék gyakori családneve a Fegyvermester, sőt egy különleges utcanév is gyarapítja a listát, mégpedig az ankh-morporki Nincsisilyen utca.

2. Beszélő vagy leíró nevek, olyan nevek tehát, amelyek közszoói jelentésükkel akarnak jellemezni. Kovalovszky ezt a szoros értelemben vett irodalmi névadás legegyszerűbb típusának tekinti, amely az ősi primitív népek névadási szokásaival rokonítható, s mivel pusztán egy – külső vagy belső – fővonalra mutat rá azt felnagyítva s előtérbe állítva, lényegében torzképnek tetelezi, amely majdnem mindig komikus hatású gúnynév, következésképp a komikus műfajok legitím tartozékaként értékeli. Az ilyen beszélő vagy leíró nevek számtalan példát lehetne hozni, pl. Karikaláb Bandi, lord Ingherült, Széltoló, Őrült Parán Artúr, Didaktülosz, a gyakorlatias filozófus. Kovalovszky e kategória alváltozataként említi az ún. kontrasztneveket, amelyek jelentése ellentétben van az alak egyéniségével, s erre jó példa lehet Sü Ke Tel, a filozófus.

3. Ebben a csoportban is a név jellemző ereje nyilvánul meg, de a karakterek fő jellemvonása nem a név értelmével, jelentésével emelkedik ki, ebben a tekintetben inkább a jelentéshangulat érvényesül. „Ennél a névadás-típusnál a jelentés tehát csak közvetve, a tárgyképzet hangulatával játszik szerepet. Finomabb és elvontabb, mint a primitív beszélő név, hatása szélesebb körű, de homályosabb, s ezért nem mindenki érzi jellemző szerepét.”⁸ Ilyen pl. Könnyű Margit, Vinkó Szilárd, lord Rozsdha, Ankh-Morpork egyes kerületei, negyedei, pl. a rossz hírű Árnyak vagy a Dudás Növérék, illetve néhány ismertebb szórakozóhelye/ívója: Foldott Dob, Ravitalozó – előtte Korona és Bárd, sőt a jelentéshangulattal történő jellemzés bizonyos társaságok megnevezésében is tetten érhető, melyre kiváló példa a Tátorjányos Kacagány, amely nem más, mint az Ankh-Morporki Történelmi Hagyományörző Társaság neve.

Kovalovszky szerint a következő megoldás, amikor a jellemző hangulatot a név tartalmától elszakadva külső asszociációk adják meg. Ebben két csoportot különböztet meg aszerint, hogy kollektív vagy egyéni asszociációkról van-e szó.

4. A kollektív külső asszociációk egy nyelvközösségen belül szinte egyforma erővel élnek mindenkiben. Az ilyen nevek részben valamilyen jellemvonást, részben a karakter társadalmi helyzetét, esetleg nemzetiségét, valamint a kor, milió, vidék hangulatát igyekeznek érzékeltetni. Pl. Szentkirályi-Férghessy Götsört Edvárd. Előfordul, hogy a karakterek idegen nevet viselnek, amely természetesen valamely más nemzethez vagy fajhoz való tartozásukat jelzi, közvetve is jellemezve viselőjüket mint fajuknak egy típusát. A Korongvilág-regények történeteit számos idegen, akár nem humán faj egyedei töltik meg, gyakran társadalmi helyzetüket, származási helyüket, fajukat jellemző, ugyanakkor külső vagy belső tulajdonságaiknak is megfelelő nevekkal ellátva. Nagyjából ilyenek a törpe-, troll-, vérfarkas-, gólem-, gnóm-, gorgó-, vízköpőszörny-, mumus-, vámpír- vagy zombinevek, pl. Szűkgyatás Björn, Tzombharapó Hrolf, Pajzsharapó Snori (törpék); Törmelék őrmester, Kova és Moréna városőrök, Kötömb (trollok); Delphine Angua von Überwald, atyja méltóságos báró Guye von Überwald, akit Ezüsfarok néven is ismernek, édesanyja a genuvai madame Szerafina Soxe-Bloomberg avagy Sárgaagyar (vérfarkasok); Klutz, Bobkesz, Smata és Dorfl (gólemek); a Drasarka család: Lakrimóza „Lakki” de Drasarka és Vlad de Drasarka, aki egy Ann Rice típusú romantikus vámpír figura, Morbidia, Krvoijac Maladora (vámpírok); Bakancs Reg, Szombat báró, Sanda úr, a Jogászok Céhének vezetője (zombik); Schleppel és Shlitzten (mumusok).

5. A neveket jellemző képzeletangulattal megtöltő, többé-kevésbé mindnyájunknál közös képzetársításokat tovább variálják az egyéni asszociációk, amelyek a fantázia személyes, élményeken alapuló, játékos alkotó működésének gyümölcsei. Kovalovszky tanulmánya itt idézi be Kosztolányi Dezsőnek az Édes Anna névről tett vallomását, ezáltal rendelve ehhez a kategóriához ezt a névadási formát. Azt hangsúlyozza, hogy kiindulhatunk ugyan a név jelentéséből vagy annak jelentéshangulatából, de egyre inkább emlékképeket vagy egyéb személyes asszociációkat kapcsolunk hozzá, akár öntudatlanul is. Talán ide sorolható Valagi Szendi⁹, akiből hosszas fontolgatás után (elvetve olyan neveket, mint Szindi, Szilvi, Szofi, Szuzi és Melissa!) Szandi lesz, valamint felmenői: Valagi Brendi és Valagi Trendi.

6. Végül egyre inkább elszakadva a névtől, annak jelentésétől, a szó hangalakjának zeneisége s annak hangulatkeltő ereje tölti meg a nevet jellemző tartalommal,¹⁰ amely a tanulmány által felvázolt rendszer utolsó kategóriája. Az író a hangalak esztétikai hatását használja jellemzésre, amely a név zeneiségéből, hangzóságából, a hangok sorrendjéből, a hangsúlyból és hanglejtésből ered, az olvasóban kellemes vagy kellemetlen, olykor közömbös érzéseket keltve, melyek átsugároznak a nevet viselő karakterre is. Ha az író következetes, akkor a név által keltett hatásnak, illetve hangulatnak meg kellene

9 „Szendi, he? Jó látni, hogy még ápolják a régi névadási hagyományokat.” (Ezt Vinkó kapitány mondja első találkozásukkor, a Hóféhérből jól ismert hét törpe, Szende, Szundi, Hapci, Kuka, Tudor, Vidor és Morgó nevére rájátszva.) Terry PRATCHETT, *Agyaglábak*, ford. Járdán Csaba, Delta Vision Kiadó, Budapest, 2010, 31.

10 *Uo.*, 517–518.

11 Terry PRATCHETT,
Hölgyek és urak,
ford. Farkas
Veronika, Delta
Vision Kiadó,
Budapest, 2007,
386.

felelnie a regényhős egyéniségének. Erre remek példa lehet Krizopráz (akitől kitör a frász), a troll, aki a szervezett bűnözés helyi Keresztapa-figurája.

Kovalovszky tehát az irodalmi névadás típusait egy olyan tengely mentén helyezi el, ahol a név jellemző ereje az értelmi hatásból indítva a kollektív és egyéni képzettársításokon keresztül végül a határozatlan hangulatot keltő hangalakban artikulálódik. A nevek azonban nem merülnek ki a fenti rendszerben, ugyanis azok textuális jellegére mindig rá lehet mutatni, de az irodalmi névadás tulajdonképpen kontextusfüggő kérdéseket vet fel (mint ahogy azt már jeleztük). Sőt konkrétan fogalmazva, még odáig is elmennék, hogy valójában mindig a kontextus dönt arról, hogy hogyan olvassuk a tulajdonnevet valamely hagyományban. Nem is beszélve arról, hogy a hagyományok sem stabilak, hanem módosulnak a fordítás alapján.

A továbbiakban szenteljünk néhány gondolatot a Korongvilág-regények tulajdonneveinek a fordítás kontextusában. Az eredeti angol nyelvű Discworld-sorozat első kötete 1983-ban jelent meg *The Colour of Magic* címmel. Az azóta eltelt 30 évben további 39 könyv (számos képregény, film, rádiójáték, tv sorozat, színházi adaptáció, térkép, kvíz-könyv, ki kicsoda, naptár, The Science of... és egyéb, a Korongvilághoz kapcsolódó kiadvány, pl. *Nanny Ogg's Cookbook*, *The Discworld Almanach*, *The Folklore of Discworld* stb.) látott napvilágot. A Korongvilág-regények magyar fordítása 1992-ben kezdődött *A mágia színe* kiadásával a Cherubion Könyvkiadó gondozásában. A fordítást Kornya Zsolt (alias Raoul Renier) és Nemes István (alias John Caldwell) közösen jegyezték, a fordítást az eredetivel Dr. Sohár Anikó vetette egybe. A második kötetben Sohár Anikó már Nemes István fordítótársával szegődött, a harmadik könyvtől pedig egyedül jegyezte a fordítást egészen 2004-ig, a 13., *Kisistenek (Small Gods)* című kötetig. Ezt követően három évig egyetlen Korongvilág-könyv sem jelent meg, míg végül 2007-ben a Delta Vision folytatta a sorozat magyar nyelvű köteteinek kiadását. A kiadváltással változtak a fordítók is, a stafétát Járdán Csaba és Farkas Veronika vették át. Mivel a változás nem pusztán szervezési kérdéseket vetett fel, hanem komolyan érintette a 12 év alatt kialakított magyar nyelvű korpuszt, ezért az új sorozatszerkesztők és fordítók a soron következő (és várva várt) darabban a következő rövid közleményt tették közzé: „Kedves Olvasó! Mint bizonyára észrevetted, Terry Pratchett e regényében a korongvilági nevek egy része megváltozott, illetve módosult. Tudjuk, hogy sosem szerencsés egy könyvsorozat már megszokott kifejezésein és nevein menet közben változtatni, és szívünk szerint nem is tettük volna, ám ez sajnos – szerzői jogi okok miatt – elkerülhetetlennek bizonyult.”¹¹ Majd néhány kötet erejéig táblázatos formában közölték a nevek eredeti (angol nyelvű), régi (Sohár Anikó-féle) és újrafordított, módosított alakját. A 40-es listán 26-os számmal szereplő, 2001-ben napvilágot látó *Thief of Time* 2012-es magyar nyelvű megjelenése (*Időtolvaj*) azt bizonyítja, hogy a magyar Korongvilág-regények túléltek ezt a fordítási kataklizmát. Nézzünk néhány példát ezekre.

EREDETI ALAK	RÉGI FORDÍTÁS	ÚJ FORDÍTÁS
Esmeralda Weatherwax (Granny)	Eszmeralda Mállottviksz (Néne)	Wiharvész Eszmeralda (Anyó)
Gytha Ogg (Nanny)	Gytha Ogg (Ángyi)	Ogg Gitta (Nagyi)
Magrat Garlick	Magrat Beléndek	Póré Magrat
Headology	kobakológia	ésszerészet
Mustrum Ridcully, Archrector	Mustrum Maphlaves, Arkrektor	Rettentheő Mustrum, Főrektor
Lord Havelock Vetinari	Lord Havelock Vetinari	Lord Kozimo de Lodoci
Carrott Ironfoundersson	Murok	Vasöntőfi Karott
Samuel Vimes	Samual Kadar	Vinkó Szilárd
Fred Kolon	Kolon	Bendő Frédi
Nobby Nobbs	Nobby Nobbs	Göcsört Görcsi
Cut-Me-Own-Throat Dibbler	Ráteszem-a-Kést-a-saját-Torkomra Himpeller	Ide-Nekem-A-Rozsdás-Bököt Vigécz
Old Mother Dismass	Hessegi Szüle	az öreg Kihagy Mamó

A kétféle fordítás többek között abban különbözik, hogy az egyik figyelembe vesz egy másik nyelv által megkomponált, létező hagyományt, nem pusztán tükörfordít. Valószínűleg az a szerencsésebb megoldás, ha tudatosítjuk, hogy a nyelvben létesülnek olyan jelentések, amelyek figyelembe veszik ezt a hagyományt. Ebből a szempontból Sohár Anikó fordításai produktívnak tűnnek, mert próbál olyan jelentéseket generálni a tulajdonneveken keresztül, amelyek dinamizálják az adott hagyományon keresztül az idegen olvasó tapasztalatát. Ezt a másik fordító(k) talán kevésbé veszi(k) figyelembe, inkább abból indul(nak) ki, hogy adjuk vissza a nevek eredeti jelentését, de amíg az angolban valami működik, addig a magyarban nem fog, mert a frazémák nem tehetők át automatikusan egy másik nyelvi világba. Ez a „nyelvcseré” szépen megmutatkozik a tulajdonnév-használatban, mert a névhasználat nem önkényes döntéseken múlik, hanem a kulturális közegek vagy közvetítő rendszerek, médiumok megértéséhez/tolerálásához vezet. És hogy mennyire érti Pratchett maga ezt a dilemmát, arra hadd hozzak egy példát a név idiotizálása alapján, merthogy ezzel kezdtük, a rontott név szempontjából: Pratchett már az első néhány Korongvilág-regényben megkomponálja Cohen, a barbár alakját, aki minden ellenkező híresztelés ellenére nem Leonard Cohenre (bár bizonyos szempontból arra is) utal, hanem Conanra, a barbárra, aki a hard fantasy izmos hőse volt Robert E. Howardnál, de a mi Cohenünk vezénaságával és esendőségével ellentmond ennek az alaknak, s ezzel Pratchett eléri azt, hogy bár a nevet „le/elrontja”, ugyanakkor más értelemben helyre is állítja, mert világokat ütköztet benne: a hard fantasyt a fantasy-paródiával, a popkultúrát és a szórakoztatóipart az adaptációval. S ennek a megoldásnak az a szépsége, hogy Cohen a barbár igazából egyiknek sem felel meg, mert ez a név túlmutat a név betű szerinti jelentésén, egy önálló hős lesz a Korongvilágon belül, csak mindig viszonyítjuk Conanhoz, de ki is mozdítjuk ebből a pozícióból. Tehát a név ezért is fontos, mert nem statikus eleme a narratívának, nem üres hely, hanem éppen rajta keresztül dinamizálódik az olvasat. A név eleve egy értelemhorizontra vonatkozik, és a fordítás egy attól különböző értelemhorizontban artikulálódik; valójában a fordító mindig aközött ingázik, hogy betűszerűen fordítson, vagy találja meg a név funkcióját a másik hagyományban. Ez viszont már nem feltétlenül onomasztikai, hanem sokkal inkább hermeneutikai probléma.